

NÉPESSÉGTUDOMÁNY ÉS PSZICHOLÓGIA

— interjú Monigl Istvánnal —

Mai szerkesztőségi beszélgetésünket Monigl Istvánnal, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének igazgatójával folytatjuk. Két legutóbbi tanulmánya: A társadalmi-gazdasági tervezés és a népesedés, illetve Népesedés és népesedéspolitikai Magyarországon az 1970-es és 1980-as évtizedekben — az utóbbi Klinger Andrással.

Kérdés: Mielőtt rátérnénk a népeségtudomány és a pszichológia között lehetséges kapcsolatokra, különösen a cikkeiben kínált problémákkal összefüggésben, ne maradjon el az ominózus kérdés: foglalkozott-e pszichológiával, szokott-e pszichológiai munkákat kézbe venni?

Válasz: Nincs közvetlen kapcsolatom a pszichológiával és ez visszamenőleg is érvényes. Középiskolás koromban — Szekszárdon, a Garay János Gimnáziumban érettségiztem — hála egy-két kiváló tanáromnak, előbb találkoztam Hegel nevével, mint sok minden máséval, de a pszichológiával nem hozott össze a véletlen. Az 1960-as évek elején — a Közgazdaságtudományi Egyetemen folytatott tanulmányaim mellett — a Testnevelési Főiskola sportszervező-sportvezető szakán találkoztam a sportpszichológiával. Ezután az Országos Tervhivatalban dolgozva hosszú távú életszínvonal-tervezéssel foglalkoztam és a társadalmi tervezés egyik témaköréként kerültem kapcsolatba a társadalmi beilleszkedési zavarok témájával; az utóbbi években e kutatási irány Tudományos Tanácsának tagjaként — én legszívesebben így fogalmaznám — fedezem fel a pszichológiát és ismerkedem vele, tanulom.

Kérdés: Miből, hogyan?

Válasz: A Tudományos Tanács vitái során tanulok abból, ami elhangzik, abból, amit végig kell olvasni ahhoz, hogy felkészülten vehessek részt ebben. További „tanulási” — pontosabban ismerkedési — kényszert jelent, hogy a hazai demográfia az utóbbi években a saját helyzetének és teendőinek újragondolási folyamatában van. Ez részben azzal függ össze, hogy a magyar népesedési helyzet az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején érdemben megváltozott. Az elmúlt években elkészült az MTA Demográfiai Bizottságának széles körű és alapos áttekintése a hazai demográfia helyzetéről, perspektíváiról. Ebben megfogalmazódott az a követelmény, hogy a demográfiai kutatások együttműködési szféráiban a pszichológiának, közelebbről a szociálpszichológiának is meg kell jelennie.

Kérdés: Hogy lesz valaki demográfus? És a demográfusok képzésében a pszichológia intézményesen kap-e helyet?

Válasz: Magyarországon sokféleképpen lehet valakiből demográfus...

Kérdés: Nincs demográfusképzés?

Válasz: Nincs, és ez a magyar demográfiának egyik legsúlyosabb gondja. Pedig a hazai demográfia jól és elég korán intézményesült. 1958-ban megszületett a DEMOGRÁFIA, amely viszonylag rövid idő alatt nemzetközileg ismert folyóirattá vált. Nem sokkal később létrejött az MTA Demográfiai Bizottsága. A hatvanas évek elején megalakult a KSH Népeségtudományi Kutatócsoportja, ez 1968-ban átalakult Kutató Intézetté. De ma is hiányzik az önálló tanszék. Ez kedvezőtlenül érinti az utánpótlást és károsan hat a kutatásban, a tervezésben, az irányításban a demográfiai szemlélet érvényesülésére. Még a demográfiához legközelebb álló társadalomtudomány, a szociológia is nagyrészt keretként kezeli a demográfiát és a demográfiai szemlélet csak helyenként és időnként érvényesül. Közben felnőnek úgy közgazdász-, jogász-, orvosenyvezdékek, amelyeknek kisebb-nagyobb mértékben foglalkozniuk kell demográfiai kérdésekkel, vagy legalább a szemlélettel rendelkezniük kell, hogy intézményesen nem kapnak ennek megszerzéséhez lehetőséget.

Kérdés: Tehát hogyan lesz az ember demográfus?

Válasz: Általában úgy, hogy elmegy a Statisztikai Hivatalba dolgozni, megtanulja a statisztikaelméletét és gyakorlatát, a népesedésszatisztikát. És a demográfia iránt érdeklődők egy részéből népesedésszatisztikus, más részéből kutató demográfus lesz.

Kérdés: Furcsa kérdés —, de talán nemcsak a kérdező tájékozatlansága indokolja. Mekkora ez a szakma?

Válasz: Ezt a tudományágat a világon mindenütt kevesen művelik. Nem lehet mondani, hogy százával teremnek a demográfusok, még a nagy hagyományokkal rendelkező, vagy más szóval a tudományt uraló angolszász országokban sem. Magyarországon a szűkebb értelemben demográfusnak nevezhető ember az, aki népesedésszatisztikával és demográfiai kutatásokkal foglalkozik, ezek számára néhány tucat főre tehető. Intézetünkben 16 kutató dolgozik, ebből 2–3 ember kezdő. A népesedésszatisztikusokkal és néhány nem a KSH-ban dolgozó demográfussal ez a szám elérheti a 40–50 főt. De van egy szélesebb kör is. „A demográfia tudomány helyzete Magyarországon” című, az MTA Demográfiai Bizottsága által készített tanulmány abból indul ki, hogy Magyarországon körülbelül 50 kutatóhelyen folyik demográfiai és demográfiai jellegű kutatás. Ez persze a demográfiának jóval szélesebb értelmezése, mert mindazokat a kutatásokat ide sorolja, amelyek valamilyen tudományág oldaláról demográfiai tényekből indulnak ki, vagy a kutatás során demográfiai összefüggéseket is érintenek. Például ilyenek nagyrészt azok a kutatások, amelyek a népesség egészségi viszonyaival, a reprodukció egyes jellemzőivel foglalkoznak. Ezt a tudományágat ez a szélesebb kör teszi mozgékonyabbá, és teszi lehetővé, hogy nagyobb társadalmi, tudományos hatása legyen.

Kérdés: Az előbb említette a demográfiai szemlélet kifejezést. Szívesen hallanánk róla többet, hiszen ha tudományunkkal való kapcsolatokat firtatjuk, elvárható, hogy a pszichológusoknak is legyen ilyen szemlélete.

Válasz: A demográfia részben a természettudományokhoz, részben a társadalomtudományokhoz tartozik. Az emberrel mint *biológiai lény* foglalkozik, de azért a kutatásainak tárgya a *társadalomban élő ember*. Azt hiszem, hogy ez a szemlélet több jelentésű. Jelentheti annak tudomásulvételét, hogy a társadalmi jelenségeknek, a történelemnek az egyik kiindulópontja a tényeknek az a sora, hogy születünk, meghalunk,

házasodunk, elválunk, fiatalok vagyunk, öregek vagyunk, hogy csak az alapvető demográfiai összefüggéseket említsem. Ez önmagában nem jelent szemléletet, de ha tudomásul vesszük, hogy ezeknek a változásoknak belső törvényszerűségük van, hogy a demográfia eszközével jól meghatározható struktúrák jellemezzék egy-egy népességi állapotot, akkor a társadalmi jelenségek értelmezése és a cselekvés során nem feledkezünk el arról, hogy ennek a mozgásnak a hordozója a népesség, amelyik létezik, újratermeli magát és elmúlik. És ez már szemlélet.

További szemléleti elem a társadalmi-gazdasági fejlődés és a demográfiafejlődés kölcsönhatásában keresendő. Arról van szó, és ez triviális, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés olyan eleme, mint a kulturális szint emelkedése, a népesség mobilitásának folyamata stb. befolyásolja a népesedést. Befolyásolja a családot, a termékenységi magatartást, területi elhelyezkedést, a halandóságot. Tehát amikor társadalmi folyamatokat próbálunk magyarázni, ezeknek a hatásait értelmezni, netán amikor beleavatkozunk a folyamatokba, akkor ez a szemlélet azt jelenti, hogy végig kell gondolnunk a lehetséges népesedési következményeket. Például utóbb meglepetve láttuk, hogy az 1960-as évek végétől kialakult távlati területi fejlesztési koncepcióknak és politikáknak hogyan hatott – és nagyjából részben kedvezőtlenül hatott – egyes népesedési folyamatokra, a népesség területi elhelyezkedésére.

Fejlődésünkben az elmúlt 3–4 évtizedben a népesedés és a gazdasági-társadalmi fejlődés közötti kölcsönhatás eléggé egy irányú volt: a társadalmi fejlődés határozta meg a népesedést. Úgy tűnik, hogy a következő évtizedekben ez kezd – ha nem is megfordulni, de – kiegyensúlyozottabbá válni. Tehát a demográfiai szemlélet következő elemének azt tartom, hogy számolni kell azokkal a korlátokkal, automatizmusokkal, amelyek a népesedésből adódnak minden fejlesztési politika számára. Például nyilvánvaló társadalmi-gazdasági következménye van annak, hogy a szülések hány százaléka történik családon kívül, és a gyermekek hány százalékát nevelik felbomlott családban, vagy annak, hogy tartósan bizonyul-e az a folyamat, ami néhány éve jellemzi házassági kedvünket, a fiatal férfiak és a nők időben „kitolják” a házasság idejét. Vagy egy másik összefüggést említek: más egy olyan országnak a helyzete, ahol az öregek aránya a népességben 10–15% között van, mint egy olyan országé, ahol 20% körül.

Kérdés: Ilyen a miénk is?

Válasz: Igen, és ez az arány – ha a prognózisaink nem tévednek – néhány évtizeden belül 20% fölé kerülhet. Tehát minden negyedik-ötödik ember az időskorúak közé fog tartozni.

Kérdés: És jelenleg közel minden ötödik.

Válasz: Igen. A nemzedékek kapcsolatában más hatásviszonyok alakulhatnak ki és más teendők merülhetnek fel a társadalmi cselekvés számára is. Egy társadalomnak a dinamizmusa valószínűleg nem független attól, hogy milyen korosztályi összetétele van. Hogy a múlt lassan lekopó, lepusztuló értékeit a népesség 20–25%-a vagy 15%-a tartja-e magáénak és hordozza. Ezek azok az összefüggések, amelyeket a demográfia sem kutatott még fel eléggé. Az oka ennek az, hogy természetes körülmények között és természetes okok miatt az utóbbi évszázadokban kevés alkalommal került sor valamely népesség fogyására. Egy csökkenő és öregedő népesség nemcsak a demográfiai kutatás tárgya lehet, az is kérdés, hogyan viselkedik társadalompszichológiai szempontból ez a népesség?

Kérdés: Ez lehet tehát az egyik olyan kérdés, amelyik megoldásában tudományaink együttműködhetnének?

Válasz: Igen, de beszélhetünk néhány olyan potenciális együttműködési területről is, amelynek tudományos feltárásában a demográfia már előrébb tart. Beszéltünk már arról, hogy ez a tudományág kettősen meghatározott, egyrészt természettudomány, másrészt társadalomtudomány. Ha végignézzük a demográfia fejlődésének az elmúlt 100–150 évét, akkor a tisztán biológiai irányzat visszaszorulása szinte folyamatos. Most azonban, amikor növekszenek azok a természeti, környezeti és társadalmi-gazdasági változások, amelyek a populáció reprodukciójára veszélyekkel járnak, valószínűnek látszik, hogy a biológiai irányzatnak — ebben az értelemben — ismét megnő a szerepe. Természetesen itt genetikai-egészségügyi, biológiai ártalmakról van szó, amit például növekvő háttérsugárzás, a tartósan meglevő környezeti szennyeződés okozhat. Általában tehát növekedni látszik a népesség reprodukciójának minőségi elemeivel összefüggő kutatásoknak a szerepe. Ebben az összefüggésben minőségen azt kell értenünk, hogy a gyerekek fogamzástól kezdődően a legkedvezőbbben fejlődjenek és jöjjenek a világra, képesek legyenek genetikai adottságaikat maximálisan kifejleszteni és minél magasabb élettartamig megtartani.

Kérdés: Ebben is volna a pszichológiának szerepe, mert olyan eszközök állnak rendelkezésre, amelyek pontosabb korrelációhoz vezetnének, és ezek megismerése pusztán biológiai adatokkal nem lehetséges.

Válasz: Valóban úgy tűnik, hogy mindez további reális együttműködési lehetőséget kínál olyan témakörben, amelynek kutatását már korábban megkezdtek. Például más kutatóhelyekkel együttműködve 12 éve folytatunk a budapesti gyermekek körében biometriai, testfejlettségi vizsgálatot. Ennek a longitudinális vizsgálatnak egyes pontjain, például a mintában szereplők kamasszá válásának időszakában kitüntetetten hasznosítható lenne az az eszközzrendszer, amivel a pszichológia rendelkezik.

Az 50-es évektől kezdődően a demográfia társadalmi funkciói és a demográfia iránti társadalmi szükségletek átalakultak. Ez azt jelenti, hogy néhány olyan folyamat lényegesen megváltozott, amely többé-kevésbé érintette a társadalmi-gazdasági fejlődést és fejlesztési politikát. Történelmileg is rövid idő alatt a világ népességének egészségügyi helyzete ugrásszerűen javult, és a jórészt ebből adódó túlnépesedés elsősorban a fejlődő világ országait érintő globális világproblémává vált. A világ országainak jelentős részében ugyanakkor tért nyert a tervezés és a távlati fejlesztéspolitikák kidolgozása. Ennek egyik fő kiindulási alapját jelentik a demográfiai adatok és ha a tervezés fejlesztéspolitikák megalapozójává válik — különösen ha hosszú távú és nemcsak gazdasági, hanem társadalmi tervezés is —, akkor előbb-utobb foglalkozik a népesség területi elhelyezkedésével, az öregek helyzetével, a családok helyzetével, a halandóság alakulásával stb.

A demográfia iránti szükségletek növekedésének további oka a népesség növekvő mértékű, új vonásokat is mutató vándorlása. Amikor a mai fejlődő országok kiléptek a gyarmati sorból, fejlődésüket a gyors városiasodás jellemezte. Ma például Közép- és Dél-Amerikában látható jól ez; a nagyvárosok népessége rövid idő alatt olyan nagyságúvá válik, ami már majdnem az életképtelenség határára vitte és viszi őket. Megjelent a nemzetközi vándorlás is. És végül a prognosztika. Talán minden eddiginél jobban szeretnénk tudni, hogy mi lesz a jövőben...

Kérdés: Hány évtized is ez a jövő?

Válasz: A távlati tervezés a világban mindenütt 10–20 év közötti időtávot fog át. A demográfiai prognózisok megbízhatósága – kialakult módszerek alapján – viszonylag nagy és viszonylag hosszú időre ...

Kérdés: Mennyire tehát?

Válasz: Mintegy két évtizedre. Visszatérve az előző gondolatmenethez, összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a megnövekedett és megváltozott szükségletek eredményeként a demográfia egyre inkább késztetést kapott és kap arra, hogy a demográfiai jelenségeket társadalmi-gazdasági összefüggésekbe ágyazva vizsgálja. Kezdje kutatni azokat a hatásmechanizmusokat, okrendszereket, amelyek egy-egy demográfiai folyamatot ilyenre vagy olyanná formálnak. Ez a demográfiát és a szociológiát már az elmúlt évtizedekben erősen összekapcsolta.

Miközben a szociológia az anyagi-gazdasági-tudati viszonyok közötti kölcsönhatásokat vizsgálja – ha jól tudom –, a szociálpszichológia az ezeket közvetítő mechanizmusokat. Tehát ha meg akarunk magyarázni egy jelenséget és tudjuk, hogy abban a közvetítő mechanizmusoknak önálló szerepe van, akkor magától értetődőnek tűnik, hogy a szociálpszichológia eszközeihez folyamodjunk. Annál is inkább, mert az elmúlt évtizedben a népesedéspolitikában és a kutatásban túlértékeltük a gazdasági tényezők hatását és alábecsültük a kulturális-tudati tényezőket. Az anyagi-gazdasági feltételek javítása elengedhetetlen, de természetesen önmagában elégtelen a magatartásváltozáshoz, mert a változások egy része a tudati szférában realizálódik (vagy nem realizálódik), az érték, a hagyomány, egy kulturális, történeti hagyományrendszer, általában a szokások ereje, sokkal nagyobb, mint azt korábban feltételeztük. Itt a két tudományág között ideális együttműködési terepet látok, mert nagy gyakorisággal ismétlődő jelenségekről van szó. És ez tényfeltáró kutatás. Talán magának a pszichológiának sem válna ártalmára, ha ilyen irányokban terjesztené ki a kapcsolatait. Készülve erre a beszélgetésre, kerestem azokat a pontokat, amelyekre azt lehet mondani, hogy ebben lehetne, vagy kellene együttműködni. És kerestem azokat a módokat, ahogy ezt csinálni lehetne.

Kérdés: Az együttműködés általános lehetőségén túlmenően lehetne-e konkrétan együttműködési pontokat és módokat találni?

Válasz: Az első együttműködési terület a folyamatok megértése lehetne. Ezen belül a legfontosabb témának a termékenység tekintem. Mi az, ami meghatározza, befolyásolja egy-egy korosztály, egy-egy nemzedék termékenységi magatartását? Egyedi, empirikus, konkrét demográfiai kutatási eredmény nem kevés van. De az az átfogó kép, amelyikben van valami logikus rendszer, ahol összefüggő és általánosabb magyarázatot lelhetnénk, nem nagyon alakult még ki.

Kérdés: Milyen módszerekkel gyűjti össze a demográfus ennek a képnek az elemeit?

Válasz: Alapvetően a népesedésszociológia eszközeivel és utána azokkal a kutatásokkal, amelyek próbálnak a folyamatos jelenségek demográfiai és azon túlmenő ok-és hatásmechanizmusaira választ keresni.

Kérdés: De ez milyenfajta kutatást jelent?

Válasz: Egy példát mondanék. 1953-ban a „Ratkó intézkedések” néven közismertté vált népesedési intézkedések közvéleményben leginkább megragadt jellemzője a

határozott, kényszerítő jellegű abortuszkorlátozás volt. Ezt 1956 után gyakorlatilag megszüntették. 1973-ban meghírdettünk egy korszerű, ösztönző-késztető népesedéspolitikát, amelynek egyik összetevőjeként bizonyos mértékig megszigorítottuk az abortuszt. A gyakorlatban nem vagy alig érvényesült ez a szigorítás. Mégis átmenetileg ug-rásszerűen megnövekedett a születések száma. A demográfusok, akik prognózist készí-tettek, a bekövetkezettnél konszolidáltabb növekedéssel számoltak, és még ma is csak részben tudjuk megmagyarázni, hogy ez a többlet miért következett be. Tudjuk, hogy ebben az időszakban, 1974–1976 között a gyermekek egy része azért született, mert úgy változott a szülőképes nők struktúrája, hogy ez automatikusan magával hozta a többlet egy részét. Tudjuk, hogy a növekedés legnagyobb része abból adódott, hogy a családok előre hozták egyébként is tervezett gyermekeik szülését. De mégis a mér-ték az, ami további magyarázatot igényelne.

Kérdés: Ez nem volt előrelátható?

Válasz: Ez a mérték nem volt előrelátható. Csak kutatási hipotézisként említem, hogy elképzelhető, az 1953-ban hozott népesedési intézkedések oly mértékben meg-maradtak és átkerültek az új nemzedékek gondolkodásába is, hogy a meghirdetett, de nem vagy alig érvényesített korlátozásokra úgy reagáltak az előzőek alapján, mint valódi korlátokra. Más probléma például az öregség kezelése. Társadalmunk hosszabb távú fejlődése szempontjából ez egyike a nagy jelentőségű kérdéseknek. Vajon az öre-gekkel való foglalkozást egy társadalom és konkrétan ez a társadalom mennyire épít-he-ti rá a családokra, és mennyire nem? Igaz az, hogy a mai magyar családok nem akarnak együtt élni az öregekkel, vagy nem igaz? Ha az derülne ki egy ilyen vizsgálatból — és ez nem pusztán a demográfiára tartozik —, hogy a családok nyitottak arra, hogy családi kapcsolatok keretében gondoskodjanak az öregekről, akkor adva van egy olyan politi-kának az alapja, amelynek a feltételeket kell megteremteni hozzá, segítve a családokat és amelynek a lehetőségeket kell elsősorban megteremtenie a családok törekvéseihez.

Kérdés: Milyen, népesedéspolitikát érintő eredményei vannak a demográfiai ku-tatásoknak?

Válasz: Az 1973-as népességgazdasági intézkedések céljai termékenységszintre-sak, illetve gazdaságieszköz-centrikusak voltak. Az 1970-es évek végére a magyar népe-sedési helyzet lényegesen megváltozott. A 70-es évek elején az volt a gondunk, hogy alacsony a termékenységi színvonal, tehát nem reprodukálja önmagát a népesség, és az, hogy közben az egyes korosztályok létszáma hullámzik. Ebből adódtak a kitűzött cé-lok. Az 1970-es évek vége felé a demográfiai kutatások jelezték, hogy a halandóság a termékenységgel egyenrangú problémává vált.

Kérdés: És mind a kettő pillanatnyilag negatív.

Válasz: Igen, és ebből következett a harmadik, amit szintén jeleztek a kutatások; az 1980-as évek elejétől megkezdődik a népesség csökkenése. S ez megint egy olyan demográfiai jelzés, ami társadalomlélektani kutatás tárgya is lehetne; ahol természetes módon eddig végbement a népesedés csökkenése, vagy felmerült ennek közvetlen ve-szélye, ott a társadalmi reakció általában nem mértéktartó, hanem inkább hiszterikus volt. Csúnya ez a szó...

Kérdés: De így van.

Válasz: Nem lenne érdektelen megtudni, hogy miért? És ez megint nem a de-mográfiának a kutatási terrénuma, de ahhoz, hogy a népesedéspolitikában megjelenő társadalmi magatartás megalapozottabb legyen, többet kellene tudni erről!

Vegyünk egy másik témát. Nyilvánvalóvá vált, megint csak az 1970-es évek második felében, hogy a család működési zavarai a demográfia kutatási tereumát is érintik, s nemcsak a szociológiáét. Csökkent és csökken a házassági kedv, a válások viszonylag magas aránya mellett növekszik az újra nem házasodók aránya. A nemzedéki együttélés átalakulóban van. Ez a különböző generációk kapcsolataira jelentős hatást gyakorol. Az élettartam megnövekedéséből adódóan a családi életciklusban a korábbi-tól eltérő helyzet alakult ki. A gyermekek korán mennek férjhez, nősülnek, a házasság elején gyermeket szülnék, azaz a 20 évvel ezelőtt házasodó és ma mondjuk mintegy 40–43 éves házaspár két-három év múlva egyedül marad, mert gyermekeik új családot alapítanak. Előttük van még az életükből 20 egynéhány év. Ez akár két nemzedékkel korábban sem így történt, mert az egyes családokban sokkal több gyerek született, időben elhúzódva...

Kérdés: S ilyenkor még csak az elsők mentek el.

Válasz: Igen. Ez új szituáció a családok növekvő része számára. És itt megint hadd jegyezzem meg: egyáltalán nem biztos, hogy ez csak demográfiai eszközökkel kutatható és kutatandó jelenség.

Kérdés: De biztos, hogy a pszichológiának is figyelemre méltó vizsgálati terep.

Válasz: Feltétlenül. Ennyit talán a népesedési folyamatok megértéséről. Az együttműködési lehetőségeknek másik csoportja a népesedéspolitika hatékonyságának a problémájához kapcsolódhat. A hatékonyságot most értelmezzük úgy, hogy egy kidolgozott népesedéspolitikát hogyan és milyen eredménnyel, hatásfokkal valósítunk meg. A hatékony megvalósítás folyamata azonban valószínűleg feltételezi annak a mai-nál jobb ismeretét, hogy mennyire fogadókész a népesség? Mikor, kinek mit kell mondani? — abból a feltételezésből kiindulva, hogy a társadalom nem homogén sem értékeiben, sem objektív helyzetében és az egyes csoportok érintettsége a különböző. Itt megint tág tere nyílhatna a társadalomlélektani vizsgálódásoknak. A népességgpolitika hatékonyságának a kérdéséhez kapcsolható a női szerep kutatása, jelentősége is. A női szerep kutatása ugyan nem elsősorban a demográfia feladata, de vitathatatlan, hogy a nő népességet újratermelő funkciója, a gyereknevelő funkció nem független attól, hogy a társadalom milyen szerepet kíván „eljátszani” a nőkkel általában, és a nők egy-egy csoportja milyen szerepet vállal föl, milyen szerepet képes felvállalni. E területen az újabb kutatási eredmények talán közelebb vihetnének bennünket a termékenység magatartás mélyebb megértéséhez, megmagyarázásához. Mert ha egy társadalom elsősorban azt várja el a női tagjaitól, hogy ők életpályájukat a munkában teljesítsék ki, ott szerezzenek elismertséget és közben ezáltal akadályoztatott annak a funkciónak az el látása, ami a gyermek szüléséhez, neveléséhez kapcsolódik, akkor nyilvánvalóan konfliktushelyzet jön létre. Talán nem megalapozatlan feltételezés, hogy a családok termékenység magatartását, terveiket és ezek megvalósítását, nemcsak a gyermeknevelés anyagi gondjai, az intézményrendszer hiányosságai befolyásolják. Lehetséges, hogy az érték-szerep problémának sokkal nagyobb jelentősége van, mint eddig gondoltuk. Tudományos értelemben azonban, ezt ma nem tudjuk; kutatnunk kellene.

Egy további gondolat: mekkora szerepe van a hagyományoknak, a beépült szokásoknak? Jó lenne többet tudni például arról, hogy mekkora hagyomány, megrögzött szokás ereje van az öregek vegyes együttélésének a család új nemzedékeivel. Van-e még hagyomány ereje annak, hogy az öreg nemcsak arra jó, hogy a gyereket őrizze, ha nincs otthon a mama, hanem arra is, hogy bizonyos értékeket közvetítsen.

Ismét egy másik dolog. A kényszer-alkalmazkodás. A népesedéspolitikának az egyik legfontosabb alapelve, hogy választási alternatívákat biztosítson, bővítse az érintettek választási lehetőségeit abból kiindulva, hogy a nagyobb választási lehetőség kedvezően befolyásolja a népesedést, például a termékenységi magatartást. De elég jól tudjuk-e, hogy a magatartás kialakításában ma a kényszernek — az anyagi-intézményes, illetve a tudati szférából származó ilyen hatásoknak — mekkora szerepe van? És bizonyos-e, hogy a választási lehetőségek bővülésének a meghatározó tere az anyagi szféra? Igaz-e, hogy a több alternatíva valóban annyira és egyértelműen kedvező hatással járna?

A nagycsoport témakörben kutatási gond, hogy beszélhetünk-e nőkről, fiatalokról, öregekről úgy, mintha egységesek lennének. Például a szülőképes női korosztályok termékenységi magatartása iskolázottsági szintek szerint oly mértékben különbözik, hogy helyesebb lenne egyes csoportjaikat jobban megkülönböztetni. Tehát a kérdés: mennyire vannak meg az egységjegyek a demográfia szempontjából fontos nagycsoportokkal kapcsolatban, van-e ilyenfajta csoportazonosulás és konkrétan milyen csoportokra mutatható ki? Korábban azt mondtam, hogy a demográfiai prognózisok megbízhatóak más prognózisokhoz viszonyítva. Igen, de a termékenységi, halandósági és vándorlási hipotéziseik megalapozásában a bizonytalanság viszonylag jelentős. Ha arra vonatkozó hipotéziseinket például, hogy a magyar népesség milyen termékenységi magatartást tanúsít az előttünk álló 20 év alatt, társadalomlélektani kutatások alapján is mérlegelhetnénk, biztos hogy a mainál megalapozottabb prognózisok születhetnének.

Kérdés: Szó esett már arról, hogy a demográfia viszonylag kis létszámú tudományág. Most egészítsük ki valamivel: mégis a visszhangja igen nagy a tárgykörébe vágó — és az előbbieken vázolt — problémáknak, tekintve, hogy azok súlyosak és mindenkit érintőek. Ebből adódik a távoli, mégis analóg helyzet a pszichológiával: itt is vannak kérdések, amelyek kitüntetettek és amelyekről — megengedhető túlzással — mindenki beszél és mindenki ért hozzá. Vannak divatos kérdések és ezek a napi sajtótól kezdve a televízión keresztül a rádióig ismétlődően szóba kerülnek. Fennáll a veszély, hogy az igazi szakmai problémából kevés marad meg és az is torzan. Mi erről a saját tárgykörével kapcsolatban a demográfus véleménye? És folytatva a kérdést, vajon a pszichológiának nem volna-e éppen a demográfiai viták hátterének, befolyásának megismerésében jelentékeny szerepe? Tudjuk-e egyáltalán, hogy milyen ismerete van azoknak az olvasóknak, hallgatóknak vagy nézőknek, akiket népesedési pro és kontra érvekkel bombáznak? És tudjuk-e, hogy mi a véleményük a vita végén, ami persze akkor mond valamit, ha azt is tudjuk, hogy az elején mi volt.

Válasz: Több különálló területet érintett a kérdés, amire szívesebben válaszolnék két-három év múlva. Azt remélem, hogy az a néhány kutatás, ami ezzel foglalkozik, módot ad majd arra, hogy a mainál kissé megalapozottabban tudjunk ezekről valamit mondani. A hazai irodalomnak a reformkor óta megszokottá, természetessé vált politikáló funkciójához kapcsolódva magától értetődő volt már a két világháború között is, hogy népesedési kérdésekkel az írók egy része elkötelezetten foglalkozott. A népesedési kérdésekkel való foglalkozás azonban lényegében két témakörre korlátozódott. Az egyik a termékenység színvonala, a születések száma, a másik a népesség száma. Hogy mi lesz, — és ez nem a demográfus megfogalmazása — mi lesz ezzel a néppel, a Kárpát-medence közepén, Kelet-Európának ebben a részében Trianon után? Fogyunk, mara-

dunk, mi a történelmi perspektívánk? Ezt a kérdésfeltevést csak közvetetten, idézőjelben nevezném demográfiának; a megközelítési mód alapvetően politikai, társadalompolitikai; részben a két témakörre szűkítés, részben az utóbbi miatt ezek a viták és nézetek lényegüket tekintve nem demográfiai, szakmailag nem megalapozott, tudományosan nem korrekt viták. Számomra így gond, hogy ezekben a vitákban a demográfiai tudományos igényesség, azaz a tudományág hatása csak kevésbé érvényesül, miközben ezeknek a vitáknak a társadalmi és politikai hatása nagy.

Kérdés: Folyik ismeretszinttel kapcsolatos kutatás?

Válasz: Igen, illetve a terveink között szerepel, belátható időn belül megkezdjük. Átfogó demográfiai ismeretszint-kutatást még nem végeztünk, de egy-egy jel arra mutat, hogy a lakosság ismeretszintje valószínűleg alacsony. Ebből a szempontból a pszichológia és a demográfia egy cipőben járhat.

Kérdés: Azonos negatív szinten van?

Válasz: Igen, igen. Tulajdonképpen olyan alapvető demográfiai kérdések iránt, mint a család átalakulásának következményei, az öregedés, a halandóság arányának megnövekedése, a nagy vitakedv ellenére nincs igazi tömeges érdeklődés. Mutatja ezt a TIT keretében folyó demográfiai ismeretterjesztés – erőfeszítésünk ellenére fokozatosan kialakult – kedvezőtlen helyzete is. Pedig ezen a helyzeten, jobban megismerve, a hazai tartósan kedvezőtlen demográfiai viszonyaink közepette és a népesedéspolitikai nagyobb hatékonysága érdekében is változtatnunk kellene.

Kérdés: Tudjuk, hogy az embereknek véleményük arról is van, amiről nincs ismeretük eléggé. Kiterjed az Intézetben folyó vizsgálat erre is?

Válasz: Tervezzük a népesedési témákat magába foglaló közvéleménykutatások megindítását. Ennek keretében olyan témák merülhetnek fel, mint vélemények a tényleges és ideális családnagyságról, családstabilitásról, a nők kereső tevékenysége és a termékenységi magatartás összefüggéseiről, fogamzásgátlással, terhességmegszakítással kapcsolatos jogszabályok ismerete, fogadtatása, megítélése, de foglalkoznánk azzal is, hogy hogyan tükröződnek a demográfiai veszélyek a lakosság jövőképében. Ezek a kutatások alapot adhatnak az előbbi kérdés megválaszolására is.

Kérdés: Számos ponton jelezte az érintkezést tudományaink között. De hogyan, mi módon válhatna ebből valóban együttműködés?

Válasz: A legfontosabb az lenne, hogy alaposan, szisztematikusan végiggondoljuk és közreadjuk a közös kapcsolódásokat, az illetékesség és illetéktelenség határait. Nélkülözhetetlennek tartom, hogy abban a világban, amit pszichológiának nevezünk, egy-egy konferencia végigülésével, egy-egy vita meghallgatásával, szakirodalom olvasásával részt vegyünk, és fordítva, pszichológusok is tegyék meg azt a mi világunkban. Ezt követhetné közös vitaülések szervezése és végül, jól körülhatárolt konkrét kérdéskörökben, témákban közös kutatás.